

Bányai Éva

: Bukaresti Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kara,
: Hungarológiai Tanszék, Bukarest
: e-mail: banyaieva@gordias.ro

DOMOKOS GÉZA MOZGÁSTEREI¹ Közelítések a Kriterion Könyvkiadó háttérműködéséhez

Géza Domokos's Fields of Creative Work (An Outline of the Activities of Kriterion Publishing Company)

Rövid, az 1960-as évek romániai történelmi háttérmozgásait, valamint a Kriterion Könyvkiadó létrejöttének politikai-konjunkturális okait bemutató bevezető után írásomban Domokos Gézának, a Bukarestben létrehozott Kriterion Könyvkiadó elnökgazgatójának a cenzúrával vívott küzdelmeit értelmezem: milyen mozgásterek között, milyen taktikai és nyelvismeret birtokában volt lehetőség bármilyen kulturális termék megjelenítésére és terjesztésére a diktatúra időszakában.

Kulcsszavak: romániai magyar intézménytörténet, Domokos Géza, Kriterion Könyvkiadó, cenzúra

*„Jártuk tovább, egyre lankadtabban, a gúzsbakötöttek táncát.”
(Domokos Géza: Igevár)*

Az 1960-as évek végén romániai magyar értelmiségi, írói körökben a közbeszéd része volt az új, bukaresti kulturális intézmények létrehozása, melyek létrejötte politikai-konjunkturális okokhoz köthető: Ceaușescu vélt (főként Moszkvától való) különutas politikáját szándékozta megszilárdítani az (ál)liberalizációs hullám gerjesztésével (NOVÁK 2010; VINCZE 2003). Az 1968. júniusi, a magyar értelmiségiékkal való tanácskozáson elhangzott többek között egy új hetilap, valamint egy nemzetiségi könyvkiadó létrehozásának a terve, ugyanakkor szerepelt a tévé magyar nyelvű adásának az elindítása is. Ezen főbb intézmények – a Kriterion Könyvkiadó, *A Hét* folyóirat és a tévé magyar adása – mellett alakult meg a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején az önálló Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék a Bukaresti Tudományegyetemen, valamint létrejött a Nicolae Iorga Történettudományi Intézetben a Nemzetiségtörténeti Osztály, a Szocialista

---

¹ A *Domokos Géza emlékezete* című rendezvényen, 2010. november 26-án a kolozsvári Szabédi Emlékházban megtartott előadás szerkesztett, kiegészített változata.

Művelődési és Nevelési Tanácsban (vagyis a korabeli „művelődési minisztériumban”) a Nemzetiségi Igazgatóság, és újraindították a bukaresti Petőfi Művelődési Házat. A magyar (vagy nemzetiségi) intézmények létrehozásának egy másik oka is volt: a román államvezetés meg akarta szüntetni vagy jó esetben csökkenteni az erdélyi magyar kultúrintézmények befolyását, ezért az átláthatóság és irányíthatóság céljából a magyar értelmiség centrumát Bukarestbe akarta költöztetni.

A már korábbi időkből Bukarestbe került aktív magyar értelmiség (pl. Domokos Géza, Bodor Pál, Szász János, Majtényi Erik, Méliusz József stb.) jelen volt a (nemcsak bukaresti) magyar nyelvű sajtó- és irodalmi közéletben, de a bukaresti magyar értelmiségi, közösségi élet fellendülése az előbb említett intézmények megszületésével kezdődött. Ezekbe a szerkesztőségekbe, és ezáltal Bukarestbe olyan magyar értelmiségiek, írók, irodalmárok, kritikusok, szerkesztők kerültek, akiknek amellet, hogy a Központi Bizottság szempontjai szerint „jó volt a doszárjuk” (Huszár Sándor kifejezése), nyitott szellemiségűek voltak (BÁNYAI 2003).

A Bukarestben létrehozott magyar intézmények – bár a politikai akarat egyértelműen kirakatintézményeknek szánta őket – fontos szerepet töltek be a romániai magyar kultúra terjesztésében, értékeinek megőrzésében. A célközönség viszont főleg Erdélyben élt, s ez olykor diszkrpanciához vezetett. Egyszerre kellett megfelelni az őket (intézményvezetőket, szerkesztőket, értelmiségieket) fiktív módon „delegáló” erdélyi magyar közösségnek, és a párt által terjesztett ideológiáknak, ami óhatatlanul kompromisszumok megkötéséhez vezetett, és erős öncenzúrát léptetett életbe. Bizonyítási kényszer is vezette ezeket a szerkesztőket, vezetőket, írókat: egyrészt cáfolni azt a főleg Erdélyből származó „közhiedelmet”, hogy ők volnának a magyarság elárulói, eszközök az asszimiláció elősegítésében, másrészt igyekeztek segíteni a mindenféle: közösségi vagy személyes ügyet intéző (erdélyi) magyar kollégáknak beadványokat megírni, útlevelet szerezni, problémákat megoldani (BÁNYAI 2006).

A fent említett időszakban jellemző volt az irodalomcentrikusság, s a kedvezőtlen körülmények (az asszimilációt, homogenizációt egyre nyíltabban deklaráló diktatúra) hatására a magyar nyelv, kultúra, hagyomány fenntartása és továbbéltetése – mint az egyedüli olyan „fórumra”, ahol némi szabad alkotási teret engedtek – az irodalomra hárult. Több író magára is vállalta e küldetés-szerepet, a korabeli magyarországi irodalompolitika is támogatta ezt a szerepvállalást, amely az irodalmi kánon alakulásában is meghatározó, kisajátító szerepet játszott.

A Kriterion Könyvkiadó 1969. december közepén jött létre, a tevékenység értelemszerűen 1970-ben kezdődött. A hatvanas évek végén már megszületett egy párt-határozat, amely a könyvkiadás decentralizációját tűzte célul. Az addig (Kolozsvár kivételével) csak Bukarestben megjelenő kiadók helyett létrejötték a vidéki és a különböző profilú: nemzetiségi, mezőgazdasági, gyermek-, ifjúsági stb. kiadók.

Domokos Géza, a háromszéki születésű, az írást-szerkesztést, „kulturdiplomáciát” moszkvai főiskolán tanuló, s azt követően rögtön Bukarestbe, az országos párt-napilaphoz, az *Előré*hez kerülő, az évek során folyóirat-szerkesztésben, s – mai műszóval élve – kultúramenedzselésben nagy tapasztalatra szert tett szerkesztő-riporter is habozott, hogy elfogadja-e az új nemzetiségi kiadó elnökgazgatói státusát. Mint a Kriterion-évekről szóló visszaemlékezéseiben állítja: „szerencsecsillagát” követve nem maradt az *Előré*nél, ahol főszerkesztő-helyettesként és a kulturális melléklet szerkesztőjeként igen eredményesen tevékenykedett, annál a központi napilapnál, amely később „a szakmai és erkölcsi zuhanás élbolyában haladt” (DOMOKOS 2000. 9). Domokos Géza kinevezésében – Huszár Sándornak *A Hét* élére való kinevezéséhez hasonlóan – vélhetően közrejátszott az a mozzanat is, hogy (valószínűleg felső nyomásra) két írásban is vállalta a hatvanas évek végén a Magyarországgal való feszült viszony „rendezését”, vagyis a Magyar Írószövetség által kezdeményezett „kettős felelősségvállalásról” szóló vita visszautasítását (DÁVID 2010).

Domokos Géza a Kriterionról szóló visszaemlékező kötetében összefoglalja az önálló nemzetiségi könyvkiadó célkitűzéseit: „A [...] Kriterion Könyvkiadó kezdettől vallott és minden nehézség és akadály ellenére követett cél: a nemzeti kultúra szolgálata, a másság tisztelete, a különböző kultúrák – a romániai kisebbségi kultúrákat is beleértve – szabad dialógusa, a mulandósággal dacoló értékteremtés” (DOMOKOS 2000. 26). A Kriterion Könyvkiadó a szinte mindenre kiterjedő odafigyelésével, a lehetőségekhez és kéziratokhoz mérten próbálta lefedni a hiányosságokat, de elsősorban (nyilván) szépirodalmat közölt.

A Kriterionnak több sorozata² és még több szerkesztője és szerzője volt, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* tizenegy oldalon sorolja szerzőit, a magyar kultúra és tudomány terjesztésében elért eredményeit. Külön érdemei közé tartozik Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára*, a Demény Lajos és Pataki József nevéhez fűződő *Székely Oklevéltár*, valamint a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Több ezer műcím jelent meg húsz év alatt magyar, német, román, szerb, ukrán, jiddis, szlovák, török, tatár és orosz nyelven. Több hiánypótló szakkönyvet adtak ki az etnográfia, zenetörténet, művészettörténet, nyelvtörténet területéről is. A Kriterion névadási aktusa (DOMOKOS 2000. 10–13), a kezdeti elírás miatt bekövetkezett huzavona, majd a *Scinteid*ban³ megjelenő beharangozó cikk alapján történt elfogadása jól jellemzi a korabeli politikai játszmák meghatározó közegét, amely bizonyos lapoknak, fórumoknak a legitimáló szerepét biztosította: egy-egy szöveget, nevet, tettet hitelesített az a kontextus, ahol megjelent.

² Lásd Horizont, Lektúra, Téka, folytatta a Forrást, Romániai Magyar Írók sorozata stb.

³ A Román Kommunista Pár román nyelvű országos központi napilapja.

Ezek az intézmények nemcsak médiumok voltak, hanem intézőbizottságok is, elintézték olyan egyéni és közösségi kéréseket, amelyeknek nem ez lett volna a hivatalos útjuk (útlevelek, külföldi gyógyszerek megszerzésében, de iskolaosztályok indításában is ügyködtek). A különböző érdekkijárások, a hatalommal kötött alkuk a hatalmat legalizálták, de a túlélést is segítették (a kortárs történelmszakma sem hozott még egyértelmű szakmai határozatot ez ügyben).

Valójában több, időben-térben elkülönülő, változatos korszakot foglal magában Domokos Géza életútja, sokaknak mégis főként a Kritérium Kiadó elnökeként, s attól tartok, nem esem túlzásba és nem csorbítom ezzel a szerkesztőmunkatársak érdemeit – mindenhatójaként marad meg emlékezetében.⁴

Jelen írásom a felkéréshez igazodik, de lényegében bevezető gondolatokat tárok az olvasók elé: Domokos Géza cenzúrával való viszonyáról fogok értekezni: milyen mozgásterek adódtak abban a kultúragyilkos korszakban, hogyan lehetett a kiadó nevét is megtestesítő mércének, értékek próbakövének, a „kritériumnak” eleget téve alkotni, értékeket létrehozni. A bevezető gondolatok utáni kifejtés pedig akkor és annak révén következik be, aki feldolgozza majd a teljes, a kolozsvári Szabédi Házban elhelyezett hagyatékot, valamint hozzáfér a levéltári anyagokhoz egyaránt.

A cenzúra nem új keletű fogalom, ősidők óta létező intézmény, s valamilyen formában – demokratikus körülmények között főként tabu vagy öncenzúra, önkontroll formájában – jellemzi a mindennapjainkat, társas érintkezéseinket; társadalmi, kulturális hagyományaink, életünk része. Diktatorikus közegben (s Domokos Géza életereinek, életidejének nagy részére ez volt jellemző) viszont lélekölő, nemegyszer gyilkos mivolta játszik meghatározó szerepet: nem túlzás azt állítani, hogy a vele való harcba jó néhányan (konkrétan vagy átvitt értelemben) belepusztultak. A konkrétság – egy-két kivételtől eltekintve – főként akkor következett be, ha a lelki, szellemi gyötrelmek sorozata fizikai rokkantságot (is) eredményezett. A korabeli hatalomnak egyik módszere a félelem állandó jelenlétének a gerjesztése és terjesztése volt, többnyire a meghatározhatatlan, paranoiássá vált rettegésé. A diktatórikus államvezetésnek ugyanis nem volt szüksége a nyilvános máglyarakásra, csendben, alattomban terjesztette a félelmet, sokszor azt sem tudta a nép – a mi esetünkben a szerkesztő, író, szellemi, kulturális terméket létrehozó alkotó –, hogy mitől is kell tartania, arctalanná, megfoghatatlanná, de állandóvá vált jelenléte.

Közismert, hogy a szerkesztőségi, valamint írói, alkotói tevékenységet, a könyvek, folyóiratanyagok megjelenését nagymértékben befolyásolta, megha-

---

⁴ Az 1989. végi politikai rendszerváltás után Domokos Géza lett a magyar érdekképviselőket céljával kitzűző szervezet (párt), a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) első elnöke, de írásomban értelemszerűen nem foglalkozom ezzel a korszakával.

tározta a cenzúra és az öncenzúra jelenléte. A hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji, az államvezetés által nagylelkűen megelőlegezett „bizalom” – amit pl. a Kriterion Kiadó létrehozásával oly nagy mértékben ünnepeltek –, az anyagi és szellemi szabadság fokozatosan megcsappant, és a különböző szerkesztőségeknek a hatalom többszörös visszacsapását kellett elszenvedniük. „Jártuk tovább, egyre lankadtabban, a gúzsbakötötték táncát.” – írja Domokos az *Igevárban*.

Noha (szintén a külföldnek szóló nyitásként) Ceaușescu látszólag „megszüntette” a cenzúrát, ez az intézmény más formában ugyan, de megmaradt, sőt szigorúbbá vált. A szerkesztőségekben működő cenzúra előbb a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanács erre a célra létrehozott Sajtóigazgatóságába költözött, 1982-től pedig nemcsak ehhez az intézményhez kellett elküldeni a kézirat oldallevonatait, hanem a Központi Bizottsághoz is. Több kontrollmechanizmus volt: könyvközpont, művelődési tanács, párttörténeti intézet, központi bizottság. (Lásd még a cenzúráról: GYÖRFFY 2009.)

A többféle cenzúra-megnyilvánulás közül a fontosabbakat emelem ki: 1. konkrét cenzúra (a laptestből, kéziratból cenzor által kivett szövegek vagy szövegrészek), 2. megelőző cenzúra (a szerkesztő vagy főszerkesztő által közlésre nem szánt anyagok), 3. irányító/szerkesztő cenzúra (a cenzor által meghatározott, javasolt szövegek megjelentetése⁵), 4. öncenzúra.

A konkrét, vagyis a cenzor által aláhúzott, a lapból, kéziratból kötelezően törlendő szövegrész sorsáért többnyire a főszerkesztők egyezkedtek a cenzorral, érvelve, magyarázva próbálták megmenteni és megjelentetni a közlésre szánt kéziratot. Domokos Géza ennek volt a nagymestere, minden kortársa, munkatársa elismerően nyilatkozik erről.

A megelőző, preventív cenzúra a főszerkesztőkre vagy szerkesztőkre vonatkozott: az általuk biztosra vett „cenzúra alá eső” anyagok be sem kerültek a laptervbe vagy kiadói tervbe.

A legbosszantóbb a szerkesztést irányító, befolyásoló cenzúra volt: a különböző pártkongresszusok, -események, születésnapok stb. alkalmával kötelező módon kellett megjelentetni a különböző alkalmakra írt (íratott) „musz”-anyagokat, könyveket, e kötelezettség alóli nyílt kitérés a munkahely elvesztésével járhatott. A Kriterionnak is eleget kellett tennie ennek az ún. Omagiu/Köszöntő kötetek megjelentetésével, de igyekeztek „bérszerkesztőt” alkalmazni e munkákra (CSEKE 2009). Valamint állandóan számon kérték a szerkesztőtől,

⁵ A cenzúra – (köz)meghatározásából adódóan – többnyire már megjelent, vagy kéziratban, megjelenés alatt levő írásokra vonatkozhat, a romániai diktatúra időszakában viszont a cenzúra intézménye teljesen összefonódott a politikai államhatalommal, ezért – a további levéltári kutatások eredményeinek bekövetkeztéig, más javaslat nem lévén – „irányító cenzúra” terminust javaslok, amely latens, szubtilis jellegéből adódóan nem feleltethető meg a propaganda alá eső tevékenységgel.

hogy – idézem Domokost – „miért nem látta el pártosabban a feladatát, más szóval, miért nem bizonyult a rábízott munka szigorúbb cenzorának. Vagy [...] miért nem hatott oda, miért nem inszisztált, hogy a szerző egészítse ki kéziratát, nyújtson teljesebb képet a korról, amelyben élünk [...]. Más szóval, számon kérték: a könyvszerkesztő miért nem töltötte be azt az eligazítói, találékos szóval komisszári szerepét, amellyel felruházta őt a kommunista párt, amikor megadta neki a lehetőséget, hogy egy fontos ideológiai intézmény alkalmazottja legyen, tulajdonképpen megtisztelő pártaktivista munkát vállaljon. Jól ismertük az észjárását és azt a cselekvő filozófiát, ami nyakunkra hozta ellenőreinket, legitimálta szemükben az inkvizítori megbízatást” (DOMOKOS 1998. 33). Tehát közvetve szorgalmazták a preventív cenzúra alkalmazását, a szerkesztői cenzorságot is. Minduntalan abba a vádba ütköztek a paranoiás hatalom részéről, hogy „a kiadói program a múltba fordult”, valamint a nyelvészet, néprajz, folklór területéről származó könyvek „a magyar szupremáció, a románokénál messzebbre nyúló ősiség, a hírhedt magyar kultúrfölény” bizonyítékai (DOMOKOS 1998. 32).

Alkalmasint egy-egy könyv csak akkor jelenhetett meg – az elvárások szerint –, ha került bele ideologikus tartalom is, állandó vád volt, hogy „[a verskötetek] nem tartalmaznak mozgósító hazafias verseket, súlyos ideológiai hibák lelhetők fel bennük” (DOMOKOS 1998. 131).

Az irányító cenzúrához tartozik pl. az *Igevárban* említett Szilágyi Domokos- eset, amikor Szilágyi a megjelenés engedélyezéséért, kompromisszumként írta a *Tizennyolc millió* című versét. Domokos dokumentum jellegű visszaemlékezése szerint „ismernünk kell valamit az erőszakételnek, az írói rossz kompromisszumnak s a kiadói megalázkodásnak ebből az iszonyatos dokumentumból, amely miatt szerzőre-kiadóra ma oly könnyű feszítettség kiáltani:

*a kérges kezek munkájának egy a célja,
tizennyolc millió kéz tevékenységét
hangolja egybe
az okos agy:
a párt.*

Napjainkban olvasva, paródia, kétségtelen. Hajlok arra, hogy higgyem: Szilágyi Domokos is annak tekintette. Eldönteni, így van-e, az irodalomtörténetesek feladata” (DOMOKOS 2000. 144). Kétségtelen, látszólag filológiai aprómunkának tűnik, de úgy vélem, pontosan az ilyen félreértések és félreértelmezések elkerülése végett célszerű lenne bizonyos kritikai kiadásoknak a megjelentetése, mert a legtöbbször valóban nem mindegy, hogy mi helyett, vagy miért és hogyan jelent meg egy-egy vers, szövegrészlet.

Az irányító cenzúra miatt a hetvenes évek végén és a nyolcvanas években már kevésbé a főszerkesztő/szerkesztők irányítása határozta meg egy-egy folyóirat, kiadó egyéniségét, habitustól (illetve az adott lehetőségektől) függött az irányító cenzúra kijátszása, a mozgástér tágítása.

A cenzúrával, a cenzorokkal folytatott harc „eredményeit” őrizi Huszár Sándor kéziratban levő *Naplója* is, több cenzúrázott és kivett cikk, tanulmány másolata található meg a napi jegyzetek, emlékforgácsok között.⁶

A cenzúrával vívott harc egyfajta „tudáson” is alapult, amelynek részesévé válhatott a beavatott szerkesztő: „Tudtunk sok mindent. Volt hallgatólagosan kidolgozott stratégiánk, az eddigi küzdelmekben jól bevált, íratlan viselkedési kódexünk” (DOMOKOS 1998. 34). Azonban ez sok esetben nem volt elegendő, a végkimenetelt illetően „[...] az ismertség, netán elismertség az önvédelem kamatoztatható tőkéje, megbízható eszköze lehetett.” – írja arra vonatkozóan, hogy nem egy esetben az elnök-főtítkárn nyilvánosságtól és „felesleges” mártírképzéstől való félelme miatt nem lett nagyobb bántódása a Kritérionnak (DOMOKOS 1998. 38). „Sok példát ismerek, amikor nem hősi kiállás, nem látványos fellépés mentett meg egyéneket és közösségeket a meghurcolástól, hanem az összetartás csendben, ám kitaratóan szőtt védőhálója, az áldozat fölé pajzsként emelkedő szolidaritás láthatatlan ereje” (uo.).

Az öncenzúra – akár félelemből származó vagy túlélést biztosító – belső kontroll, önrányítás, „ön(szöveg)csenkítés” a diktatúra éveinek jellemző entitása, jelentős mértékben meghatározta az alkotói gondolkodást. Az önkontrollt a lehetséges cenzori (majd párt-)megrovások, kéziratok megjelenésének letiltása, honoráriumok elmaradása, vagyis az alkotói túlélés reménye okozta. Ennek hatására kialakult egy metaforikus beszédmód, „áthallásos” irodalom, amely nagymértékben számított az olvasó sorok közötti olvasási technikájára, a „mondanivaló” összekacsintós interpretációjára. Ezt az olvasási technikát azonban a cenzor is ismerte és alkalmazta, aminek következtében paranoiás olvasatok is teret nyertek, vagyis akkor is gyanakodtak és hibát találtak a szövegben, amikor az látszólag ártatlan volt. A szerző is részesült ebből a paranoiából, nem tudván kikerülni a tudat mélyén megbúvó cenzor fenyegető rémképét, amely egy duplacsavart eredményezett: az író (azon túl, hogy többnyire ismerte azokat az ideológiai és tárgyi tabutémákat, amelyek a cenzorok állandóan átalakuló „receptes-könyvében” szerepeltek, és mérlegelte a kézirat cenzúrázásának a lehetséges következményeit) a cenzor agyával is kezdett gondolkodni: vagyis nemcsak a fiktív, összekacsintásra kondicionált olvasó, hanem a fiktív (vagy ismert), az előítéletek alapján többnyire rosszindulatú, paranoiás, kártevő cenzor képe is ott lebegett a szeme előtt.

---

⁶ Huszár Sándornak *A Hét* főszerkesztői posztjáról való eltávolításának egyik oka a Kop-pándi Sándorral, a korszak „főcenzorával” való többévi vitája volt.

Domokos Géza *Igevár* című könyvében is bemutatja a cenzúrával vívott mindennapos harcokat. A „minden nap” pedig konkrétan is értendő, mert akkor is foglalkoztatta őt egy-egy kézirat sorsa, ha nem épp a cenzorral egyezkedett. Egy interjúban mondja Domokos, hogy „[a] cenzúrával való harc sokszor volt színjáték, sportmérkőzés, leginkább a víváshoz, de az ökölvíváshoz is hasonlítanám, amire jól fel kellett készülnöm. Nem olvastam el mindent a kiadóban, csak azt, amire a könyvszerkesztő felhívta a figyelmem, hogy problémák adódhatnak. Vagy pedig én ismerve a szerző világát, érdemeit – vagyis hát az agyairait –, elolvastam a kéziratát, hogy felkészült legyek, ha probléma lesz vele. A cenzorral való beszélgetésekre forгатókönyvi részletességgel kellett mindent átgondolni. És ezekre a tréningekre érdekes módon a legertermékenyebb, legtöbb jó ötletet szolgáltató, legváratlanabb fordulatokra engem rávezető idő a reggeli borotválkozás ideje volt. Valószínűleg, azért, mert kipihent, nyugodt voltam, és jobban vágott az eszem. Fogorvos fiam, Gábor mondta, hogy »veszek neked egy villanyborotvát«, válaszom mindig így szólt: »ne, fiam, köszönöm szépen«, számomra ui. nagyon fontosak ezek a reggeli félórák, megszoktam, természetemmé vált, reflex lett nálam, hogy olyankor jól fel tudok készülni az előttem álló napra” (BÁNYAI 2006). Ezek a „sportmérkőzések” (nem feledkezve meg arról a tényről, hogy nem két egyenlő eséllyel küzdő szemben álló fél vívta a többnyire sportszerűséget nélkülöző csatát) a szerző vagy szerkesztő szemszögéből inkább a sakkjátszmához hasonlítottak, a szerkesztő igyekezett kitalálni a cenzor következő lépését, s arra jó előre kifogást, magyarázatot lelni. Bonyolult pszichológiai hadviselés lehetett, mert az ellenfelek tudták, ismerték a harcostárs szándékát, ravaszkodásait. Tehát a szerkesztéshez hozzátartozott a cenzúra mint intézmény, illetve kijátszása módozatainak beható ismerete. A kiadói, szerkesztői, sajtóélet egyfajta tapogatózás volt, hogy hol, mivel lehet kijátszani a rendszert.

Már csak abból is kikövetkeztethető, hogy – sajnos – milyen fontos szerepet játszott Domokos életében a cenzúra, hogy egyrészt teljes fejezetet szentel neki az *Igevárban*, másrészt hogy hányféle szinonimával nevezte meg a cenzort: „fej-policáj”, „vörös plajbásszal vitézkedő”, „a párt ideológiai cerberusa”, „pennás titkosrendőr”, „szellemi zsandár”.

„A cenzor, a sajtóellenőr, ahogyan szívesebben nevezte magát, [...] szellemi örökségünk, s az azt gyarapító kortárs értékek pusztítója, minden erkölcsi követelmény semmibevevője. Mestersége az elnyomás szinonimája; alakja a kultúraellenesség fogalmával egyenlő” (DOMOKOS 2000. 46). „Művelődési életünk közérzetét és alkotási potenciálját évtizedeken át meghatározó jelenségről, hatalmi struktúráról s az azt működtető alanyokról van szó” (uo.). „[...] Egész szerkesztői életét a cenzúrával való viaskodásba, a cenzorokkal való párbaj közepette töltötte” – mondja magáról (uo.).

Domokos – ahogy saját maga is állítja – gyűlölte a cenzúrárt, megvetette a cenzorokat. „Kevés olyan szerkesztője van sajtó- és kulturális közelmúltunknak, akinek annyira jogában állna, mint nekem, gyűlölni a cenzúrárt, megvetni a cenzorokat. Számptalan átvirrasztott éjszakát okoztak nekem és társaimnak a kiadóban. Kitűnő írói kezdeményeket törtek ketté, megakadályozták sokszor évekig tartó alkotói munka gyümölcsének a beérését. Könyveket csonkítottak meg, s főképpen fiatalokat kergettek pusztító válságba. Titkosított feljegyzéseik – egy-egy példány kötelezően került a KB propagandaosztályára és a szekuritáté érdekelt igazgatóságára – nemegyszer döntő módon befolyásolták emberek sorsának, szakmai pályájának alakulását. Kihattottak jelenre és jövőre egyaránt. Rányomták bélyegüket nemcsak szerzők politikai megítélésére, de magánéletére is” (uo.) – ezen vádemelés után és dacára tárgyilagosságot kér: visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a szerkesztők találkoztak rendes, együttműködő, sőt boldog cenzorokkal is.

Ahhoz, hogy mégis kerüljön némi szabad vagy szabadabb mozgástér, több minden közrejátszott. Mint a klasszikus viccben, amikor a vicchős (pl. a szamosújvári) börtönben rájön, hogy nem ő van bezárva, hanem az ajtó. Tehát egy ilyen abszurd helyzetben, abszurd, zárt térben kellett mozogni, megtalálni a kitérésre való lehetőségeket, réseket, hézagokat, átcsúszni valamiképp a rendszeren. Ehhez a latens, mindenre kiterjedő tudás mellett közrejátszott Domokos Géza karizmatikus egyénisége. Az ismertség, elismertség – a román írói társak, román értelmiségi elit részéről is, a megbízhatóság (két irányból, egyrészt magyar részről, másrészt egy darabig KB-póttag volt⁷), a jó kiállítás, tekintélyt követelő magas termet (mondhatni, „szép szál magyar ember”), jó taktikai érzék, egyezsége, kiegyezésre, kompromisszumra való hajlam, a „próbáljuk meg véghezvinni” elvét követve. Egy, a kort meghatározó nyelvi kodifikáció tulajdonosaként, érdekkijáróvá vált, mindig megpróbálta az összes lehetőséget valaminek az eléréséhez, beadványokkal, kérésekkel. Ehhez és a cenzúrával való harcához is persze szükségeltett, hogy naprakész legyen a párt- és Ceaușescu-szövegekkel, -beszédekkel, jó ügyvéd módján – mit is tett mást, mint védte a jó ügyeket – jogászai képzettség nélkül kiválóan ismerte, hogyan lehet másként is, némi csúsztatással értelmezni a pártszövegeket, s nemegyszer élt is ezzel. Tudta azt is, hogyan nem lehet, hogyan nem szabad érdeket érvényesíteni: fenyegetőzve, követelőzve. Ismerte és használta a nyelvet, átlátta a sokak számára még ma is kiismerhetetlen Dîmbovița-parti mentalitást.

---

⁷ Domokos visszaemlékezéseiben ironiával és olykor magát sem kímélő önironiával közelebb a múlttörténetekhez, pl. „mit jelentett valójában, legalábbis a kultúrában, a központi nomenklatúrához való tartozás: szép piros süveget a kerti törpék fején” (Domokos 2000. 40), valójában, főként a Kriterion első időszakában nem volt mellékes szempont egy-egy ügy megítélésékor Domokos KB-póttagsága.

Domokos Géza egyik utolsó interjújában hangzott el arra vonatkozóan, hogy adott korban, konkrétan a kíméletlen diktatúrában, milyen lehetőségei, mozgásteriei vannak az embernek: marad (és dolgozik lehetőségeihez mérten) vagy elmegy.

„Hát én nem tudtam se azt vállalni, kijelenteni nyíltan, hogy én ezzel nem értek egyet, és nem tudtam kihúzni se magam valami alól, mert úgy éreztem, hogy azért lehetőségem, mozgásterem van, és ha már ilyen helyzetbe kerültem, és valamilyen bizalmi tőkével rendelkezem, amit nem becsstelen úton és olyan dolgok elvégzésével értem el, amit az erkölcsöm vagy meggyőződéselem nem engedett, hogy elvégezzek, akkor nekem kötelezettségeim is vannak. Egy valaminek voltam az elkötelezettje, és vallom, hogy előtte kell elszámoltatni: a magyarság, elsősorban az erdélyi közösség, amelyből vétettem. Úgy éreztem, hogy amíg még bírom, nekem tennivalóm és felelősségem van. Sokszor meséltem a barátaimnak a kiadóban: gyerekkoromban éjjelre az állatokat, lovakat többnyire kicsaptuk a legelőre vagy a csűr mögötti kertbe, kétlábbal ugrottak a gúzs miatt, nem csángálhattak el. Vagy pedig, ahogy inkább a juhokkal, kecskékkal csináltuk: leszúrtunk egy nagy cöveket a földbe, hozzá kötöttük az állatot, s az ott körben legelészett. Amíg járt körbe, csipegette a füvet, megtörtént, hogy feltekeredett a kötél a cövekre, s egy adott pillanatban úgy odaszorította magát szorosan a cövekhez, hogy nem tudott mozdulni semerre. Mondtam társaimnak: »Gyerekek, addig, amíg én itt a cövek körül jární tudok, még nem szorultam szorosan hozzá, nem vagyok a foglya, hogy már lépést se tudjak tenni se előre, se hátra, én maradok, teszem a dolgomat.« Persze, nem minden volt ilyen egyszerű, a végeredményt is beleértve. Ezzel kapcsolatban eszembe jut, ahogy valamelyik könyvben leírtam: Megszólaltam olyankor, amikor hallgatnom kellett volna, és hallgattam, amikor a beszédnek lett volna ideje” (BÁNYAI 2006).

IRODALOM

- BÁNYAI Éva 2003. Egy kudarcos sikertörténet. A Hét születésének körülményei. *Korunk* 8. 16–23.
- BÁNYAI Éva 2006. *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Komp-Press, Kolozsvár
- CSEKE Gábor 2009. *Jelentések magamról*. Polis, Kolozsvár
- DÁLNOKI SZABÓ Dénes [Beke György] (Gyűjtötte és gondozta) 1988. *A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- DÁVID Gyula 2010. Domokos Géza és a romániai magyar irodalom „kettős kötődése”. Kézirat.
- DEMÉNY Lajos 2002. *Maghiarii în București*. Editura Kriterion, București–Cluj
- DOMOKOS Géza 1998. *Esély* III. Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- DOMOKOS Géza 2000. *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó – Polis Könyvkiadó, Csíkszereda–Kolozsvár

- DOMOKOS Géza 2004. *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- GYÖRFFY Gábor 2009. *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*. Komp-Press, Kolozsvár
- HUSZÁR Sándor: *Napló*. Kézirat.
- NOVÁK Csaba Zoltán 2010. *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája*. I. 1965–1974. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- VINCZE Gábor 2003. Bevezető = V. G. válogatta és szerk. *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák*. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, xv–xviii.

Géza Domokos's Fields of Creative Work
(*An Outline of the Activities of Kriterion Publishing Company*)

Following a brief presentation of the historical background in Romania during the 1960's, and the political-conjunctural conditions for the foundation of the Kriterion Publishing Company, the author presents and analyzes the battles that Géza Domokos, the managing director of the Kriterion Publishing Company founded in Bucharest, fought with the censorship of the time: what were the hidden possibilities, what tactics and knowledge of languages were necessary to publish and distribute any kind of cultural product during the times of dictatorship.

Keywords: history of Hungarian institutions in Romania, Géza Domokos, Kriterion Publishing Company, censorship